

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-275-286](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-275-286)

Ольховик Людмила Анатоліївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та правосуддя, Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова м.Одеса, Французький бульвар 24/26, тел.0679657188

ПРАВО НА ЖИТТЯ- ОСНОВНЕ КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ

Анотація. Дана робота має на меті розглянути право на життя як основне конституційне право, що забезпечує природне існування людини і складається з приводу особливого об'єкта, який охороняється і захищається державою, - життя; дослідити такі проблемні питання, пов'язані з правом людини на життя, як самозахист, необхідну оборону, самогубство, еутаназія та аборт. Самозахист це - надання людині можливості для здійснення нею захисту життя, здоров'я, прав і свобод власними силами. Необхідна оборона - це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається. Під самогубством слід розуміти навмисне, тобто свідоме позбавлення себе життя (суїцид). Евтаназія – допомога при смерті, мистецтво лікаря полегшити чи прискорити смерть. Розглянули види еутаназії: активну і пасивну. Аборт - штучне переривання вагітності. Конституція України гарантує, що «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Проте існують способи обмеження права на життя людини. До таких способів, наприклад, можна віднести самозахист, необхідну оборону, самогубство, еутаназію, аборт. Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані, що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина. Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів. Виявили розбіжності в ст.27 Конституції та ст.281 ЦК України. Звертаючи увагу на те, що Конституція України має вищу законодавчу силу, можемо стверджувати, що людина не може бути свавільно позбавлена життя. Пропонуємо ліквідувати суперечність, що виникла між Конституцією (ст. 27) та ЦК України (ч.2, ст. 281), шляхом внесення змін до ч. 2, ст. 281 ЦК “фізична особа не може бути свавільно позбавлена життя”.

Ключові слова: право на життя, свавільне, самозахист, необхідну оборону, самогубство, еутаназію, активна еутаназія, пасивна еутаназія, аборт.

Olkhovyk Lyudmila Anatolyivna, candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Constitutional Law and Justice, I.I. Mechnikov Odesa National University, Odesa, 24/26 French Boulevard, tel. 0679657188,

THE RIGHT TO LIFE IS THE BASIC CONSTITUTIONAL RIGHT OF A HUMAN BEING

Abstract. This work aims to consider the right to life as a basic constitutional right that ensures the natural existence of a person and consists of a special object that is protected and protected by the state - life; explore such problematic issues related to the human right to life as self-defense, self-defense, suicide, euthanasia, and abortion. Self-defense is giving a person the opportunity to protect life, health, rights and freedoms by his own efforts. Necessary defense is actions taken to protect the legally protected rights and interests of the person being defended. Suicide should be understood as intentional, i.e., deliberate taking of one's own life (suicide). Euthanasia is assisted dying, the art of a doctor to ease or accelerate death in order to relieve a dying person of suffering. We considered the types of euthanasia: active and passive. Abortion is an artificial termination of pregnancy. The Constitution of Ukraine guarantees that "no one can be arbitrarily deprived of life." However, there are ways to limit the right to life. Such methods include, for example, self-defense, self-defense, suicide, euthanasia, and abortion. The Constitution of Ukraine declares that constitutional rights and freedoms, in particular the human right to life, are guaranteed and cannot be abrogated, that it is prohibited to make any changes to the Constitution of Ukraine if they involve the cancellation of the rights and freedoms of a person and a citizen. It is also not allowed to narrow the content and scope of existing rights and freedoms, including the inalienable right of a person to life, in case of adoption of new or amendments to existing laws. Disagreements were found in Article 27 of the Constitution and Article 281 of the Central Committee of Ukraine. Paying attention to the fact that the Constitution of Ukraine has the highest legislative power, we can state that a person cannot be arbitrarily deprived of life. We propose to eliminate the contradiction that has arisen between the Constitution (Article 27) and the Central Committee of Ukraine (Part 2, Article 281) by amending Part 2, Article 281 of the Civil Code "a natural person cannot be arbitrarily deprived of his life."

Key words: right to life, arbitrary, self-defense, necessary defense, suicide, euthanasia, active euthanasia, passive euthanasia, abortion.

Постановка проблеми. Серед ієрархії усіх прав людини право на життя посідає найвище місце. Без життя втрачають сенс будь-які інші цінності. Українці як ніхто це усвідомили з огляду на події останніх років у країні. З початком збройної агресії РФ у більшості людей в Україні відбулася

колосальна переоцінка цінностей: прийшло усвідомлення того, що ніякі матеріальні цінності не вартують життя, бо воно безцінне. Сьогодні проблема права на життя звучить по новому, адже «життя- це передумова реалізації всіх прав і свобод людини»[1], без життя не мають сенсу інші цінності людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема, що склалася, цікавила вчених-юристів різних галузей права. Вагомий внесок у дослідження права людини на життя, а також проблемних питань, зробили Михальов В.О., Бунчук О., Колодій А.М., Олійник А.Ю., Стефанчук Р.О., Ромовська З.В., Слома В. М., Ковальов М.І., Баліцька О., Джуська А. В., Палюх А. Я., Рабінович П.М, Хавронюк М.І., Гориславський К.О., Лісовий А.С.

Дана робота має на меті розглянути право на життя як основне конституційне право, що забезпечує природне існування людини і складається з приводу особливого об'єкта, який охороняється і захищається державою, - життя; дослідити такі проблемні питання, пов'язані з правом людини на життя, як самозахист, необхідну оборону, самогубство, евтаназія та аборт. Таким чином об'єктом права людини на життя є життя. Поняття життя-багатоаспектне. Можна говорити про право на духовне життя, політичне життя, суспільне життя та ін.

Виклад основного матеріалу. Існують різні пояснення життя з точки зору філософії, релігії, біології, хімії, фізики та інших наук. Спробуємо дати дефініцію життя з позиції права. А.М. Колодій та А. Ю. Олійник наголошували на тому, що життя людини об'єднує в собі дві складові: біологічне та соціальне. Вони стверджують, що життя за своєю сутністю є поняття складне, що включає в себе два основних аспекти: біологічне існування людини та її соціальний розвиток як розумної істоти у часі та просторі [2]. З.В. Ромовська звертає увагу на виділення духовної складової в структурі життя [3]. Цю думку підтримує Р.О. Стефанчук, роблячи акцент на тому, що духовна складова пов'язана з мораллю та моральністю людини, а враховуючи невисокий рівень загальної духовності в суспільстві дослідник стверджує, що дана складова знаходиться на стадії формування [4]. Із цим слід погодитись. Дані ознаки слід розглядати в комплексі щодо поняття життя. «Основними ознаками життя є наявність біологічного існування, духовного (морального) начала та соціального функціонування людського організму як єдиного цілого». [4].

Сам вислів «право на життя» в юридичній літературі зазнав критики. З точки зору З.В. Ромовської, ця назва є неточною. Більш правильним, на її думку, було б називати це право правом на недоторканність життя, «оскільки лише шляхом порушення права на тілесну недоторканність людина може позбутися життя» [3]. Не можна погодитись із такою думкою, бо, наприклад, якщо у випадку хвороби лікарі будуть дотримуватись права на тілесну недоторканність людини, то це може призвести до того, що людина позбудеться життя.

М.І. Ковальов стверджує, що «право на життя – природне право будь-

якої людини». Людина не може ним скористатися на свій розсуд: покликаний у світ вольовим покликом природи і знову-таки поза своєю волею віна і залишає його [5].

Говорячи про право на життя, слід особливу увагу звернути на ряд міжнародних документів: Декларацію прав людини і громадянина 1789 р., яку прийняв революційний Конвент Франції і котра аж до нинішнього століття була одним із найпрогресивніших документів у галузі прав людини, а актуальність її зберігається й у наші дні. Саме в ній чи не найперше у світі юридично закріплене право людини на життя. Підтримуючи це положення 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй було прийнято Загальну декларацію прав людини, яка законодавчо на міжнародному рівні закріпила право на життя, наголошуючи на тому, що кожна людина має право на життя [6]. Загальна декларація прав людини 1948 року у статті 6 наголошує, що «Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [7]. Розвиваючи ідеї Загальної декларації, уряди держав, що є членами Ради Європи, 4 листопада 1950 р. підписали у Римі Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод, ст. 2.1, якої встановлює, що «право кожної людини на життя охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя...» [8]. Цю думку підтримують ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.: «Право на життя є невід'ємним правом будь-якої людини. Воно охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» [9]. «Відповідно до ст. 2 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини (1995 р.) право кожної людини на життя охороняється законом. Ніхто навмисно не може бути позбавлений життя. Смертна кара, доки вона не відмінена, може застосовуватись тільки за вироком суду за особливо тяжкі злочини» [10].

Право на життя, що захищається міжнародно-правовими документами, в юридичній літературі розглядається у двох аспектах: абсолютне та відносне право на життя. Зміст права на життя по-різному визначається в різних державах. Для держав, де смертну кару як засіб покарання скасовано, право на життя означає, що жодна людина за будь-які вчинки не може бути позбавлена життя навіть державою, тобто йдеться про так зване абсолютне право на життя. У тих державах, де існують різні режими збереження смертної кари, під правом на життя розуміється те, що жодна людина не може бути позбавлена життя свавільно, без відповідної правової процедури. Це так зване відносне право на життя [11]. Із змісту розглянутих нами міжнародних документів видно, що вони закріплюють відносне право на життя.

Про право на життя говорять лише як про абсолютне право в тих випадках, коли людину не можна позбавити життя за будь-які вчинки, тобто не можна обмежити це право. Про відносний характер права на життя йдеться

тоді, коли держава передбачає можливість застосування смертної кари як міри покарання.

У сучасному розумінні право на життя розглядається перш за все як конституційне право фізичної особи, що виникає з приводу особливого нематеріального блага, яким є життя кожної людини. «Характерною особливістю права на життя є те, що його виникнення чи припинення у більшості випадків не залежить від волі уповноваженої особи. Адже народження та смерть людини – особливий різновид юридичних фактів, що належать до подій»[12].

Ст.21 Конституції України відмічає, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Це положення є ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України. Право на життя належить людині від народження і захищається державою. « Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя»(Ст.27 Конституції України).Академічний тлумачний словник української мови слово «сваволя» трактує як «воля, не узгоджена із законами соціальної природи, тобто природними законами життя людей у суспільстві й, зокрема, законами природного права. Проявляється у вчинках, що суперечать законам соціальної природи і не відповідають здоровому глузду. Свавільний, який діє на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовільний»[13]. Саме свавільно військовослужбовці РФ вже другий рік знищують мирне населення України: жінок, дітей, літніх людей, попри положення міжнародного законодавства.

Зміст ст. 27 Конституції України, на думку фахівців конституційного права, свідчить про те, що в Україні діє принцип не абсолютного, а відносного права на життя: «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя», тобто людина може бути позбавлена життя за наявності певних підстав, передбачених законом. В Конституції України відбулося «проголошення невід'ємності права на життя, яке належить кожній людині незалежно від раси, кольору шкіри, політичних переконань, громадянства тощо. Невід'ємність права на життя слід розглядати як наслідок природності цього права» [14]. А у ст. 281 ЦК України ідеться про абсолютне право на життя: «Фізична особа не може бути позбавлена життя». Спостерігається певна суперечність у вітчизняному законодавстві. Право на життя є природним та невід'ємним. Це означає, що ніхто не може бути позбавлений життя. Проте державі не під силу гарантувати те, що всі люди будуть живі вічно, оскільки це залежить від стану здоров'я та від самої людини (самогубство) [15] та від зовнішніх чинників, якими є збройна агресія та терористичні акти. Таке формулювання в ст. 281 ЦК України не зовсім відповідає положенню Конституції України, яке ми вище розглянули. Безперечно, що скасування смертної кари в Україні, шляхом ратифікації протоколу №13 до Конвенції про захист прав та основних свобод людини, внесло певні гарантії щодо здійснення цього права. Але ж смертна

кара не є єдиним узаконеним способом обмеження права на життя людини. До таких способів, наприклад, можна віднести самозахист, необхідну оборону, самогубство, евтаназію, аборт.

К. О. Гориславський характеризує самозахист як складне поняття, яке містить в собі багато різних за своїм змістом категорій, що об'єднуються однією метою - надання людині можливості для здійснення нею захисту життя, здоров'я, прав і свобод власними силами. До цих категорій він відносить: - право необхідної оборони як спосіб захисту від протиправних дій злочинців і правопорушників; - право діяти у стані крайньої необхідності як спосіб захисту життя та здоров'я від небезпеки природного, техногенного характеру та ін.; - право звертатися до державних органів, установ, посадових осіб, засобів масової інформації з письмовими зверненнями як спосіб опосередкованого самозахисту порушених прав та свобод; - самозахист цивільних прав як спосіб поновлення порушеного права; - право відмовитись від виконання злочинних наказів [16]. Необхідна оборона є однією з категорій самозахисту, а значить поняття «самозахист» значно ширше за змістом ніж поняття «необхідна оборона». За ст. 36 Кримінального кодексу України необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає шкоди необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. З точки зору цивілістики до ознак необхідної оборони відносяться: - наявність стану нападу та стану захисту; - дійсність (реальність), наявність та протиправність нападу; - здійснення захисту без перевищення меж необхідної оборони. Під самогубством слід розуміти навмисне, тобто свідоме позбавлення себе життя (суїцид) [17]. Самогубство – друга найпоширеніша причина смерті серед людей віком 15-29 років. В Україні за 2021 рік щонайменше 5 914 громадян позбавили себе життя. При цьому 87% із зареєстрованих випадків суїциду скоїли чоловіки, 13% – жінки, повідомляє Міністерство охорони здоров'я. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, кожні 40 секунд одна людина в світі позбавляє себе життя [18]. І це підтверджує що в Україні все ж існує відносне право на життя, як закріплене в Конституції України.

Ще одним способом обмеження права на життя є евтаназія. Евтаназія (від грецьк. *eu* – добре и *thanatos* – смерть) – допомога при смерті, мистецтво лікаря полегшити чи прискорити смерть, щоб позбавити людину, яка вмирає від страждань [19].

Згідно із ч. 3 ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я, медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії – навмисне прискорення смерті невиліковно хворого з метою припинення його страждань [20].

Евтаназію можна розглядати як одну з форм реалізації права на життя і права на смерть. Ця проблема викликає багато дискусій в юридичній літературі, але на законодавчому рівні вона ще не вирішена достатньо чітко.

Більшість юристів дотримується точки зору, що необхідно диференційовано підходити до активної і пасивної еутаназії. Під «активною еутаназією» розуміється здійснення певних дій, введення лікарських засобів, які пришвидшують настання смертельного кінця. «Пасивна еутаназія» - це процедура незастосування засобів та невиконання медичних маніпуляцій, які підтримували б певний час життя важко хворого пацієнта [21].

Мотивації прихильників пасивної еутаназії є, на наш погляд, безглуздими: - еутаназія застосовується з «гуманною» метою допомогти хворій людині; - нестерпні страждання хворого прирівнюються до тортур, насилля та жорстокого поводження, що прямо заборонено Конституцією України, еутаназія, що здійснюється руками медиків, позбавляє членів сім'ї невиліковно хворої людини від докорів сумління та фінансових витрат, які могли обтяжувати їх становище, і тим самим це є визнанням медиками свого безсилля перед хворобою.

Сьогодні з підтекстом звучать слова «Клятви Гіппократа» «Я не дам нікому смертельної отрути, яку проситимуть у мене», які зберігались людством багато віків. Значна частина медичних працівників повністю заперечує евтаназію і оцінює її як лікарську капітуляцію, застерігають від можливості помилки в прогнозі стану хворого; не виключають і зловживання евтаназією з боку лікаря чи інших осіб [22].

На нашу думку, у сучасному суспільстві не можна легалізувати еутаназію бо: - ні батьки, ні близькі люди, ні родичі, ні опікуни, ні лікарі не наділені повноваженнями позбавляти когось життя; життя - це дар Божий; - велика вірогідність діагностичних помилок; - знизиться розвиток медичної науки, бо вже не потрібно буде шукати ліки від невиліковних хвороб, вони знайдені – це еутаназія; - у зв'язку з легалізацією еутаназії поглибитися проблема трансплантації; - не виключені випадки зловживання з боку лікарів; - сумнівно виглядає і усвідомленість та добровільність прийняття рішення щодо еутаназії невиліковно хворим; - держава не досягла достатнього рівня в медичному та законодавчому розвитку для легалізації еутаназії [23].

Ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» зазначає, що «кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живо народженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я» [24]. Життя ж можна охарактеризувати як вище нематеріальне благо, що виникає з моменту відокремлення життєздатної дитини від організму матері та продовжується на протязі всього періоду функціонування головного мозку [25].

Беручи до уваги момент виникнення життя Цивільний кодекс України у ст.281 ч.6 передбачає штучне переривання вагітності. Переривання вагітності

якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством. Постанова КМУ від 15 лютого 2006 р. №144 визначає підстави переривання вагітності, строк якої становить від 12 до 22 тижнів, до яких відносяться:

- Деякі інфекційні та паразитарні хвороби (краснуха, ВІЛ – інфекція IV стадії, туберкульоз);
- Новоутворення (злоякісні новоутворення будь-якої локалізації);
- Хвороби ендокринної системи (тяжка форма цукрового діабету, гіперпаратиреоз, гіперльдостеронізм);
- Розлади психіки та поведінки (судинна деменція, органічний амнестичний синдром, не спричинений алкоголем чи іншими психотропними речовинами);
- Хвороби нервової системи (хвороба Альцгеймера, м'язова дистрофія);
- Хвороби системи кровообігу (вторинна гіпертензія, серцева недостатність);
- Хвороби органів дихання (хронічна респіраторна недостатність);
- Хвороби органів травлення (непрохідність стравоходу, цироз печінки);
- Хвороби сечостатевої системи (гідронефроз);
- Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини;
- Уродженні вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії;
- Вік вагітної жінки менш як 15 років або більше як 45 років;
- Вагітність внаслідок згвалтування;
- Настання інвалідності під час цієї вагітності [26].

З огляду на це, більш точним уявляється конституційне положення про заборону саме свавільного позбавлення життя. Це дає підстави стверджувати, що в Україні діє принцип відносного права на життя.

Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (Ст. 22 ч.2 Конституції України), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (Ст. 157 ч.1 Конституції України). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (Ст. 22 ч.3 Конституції України).

Отже, відповідно ст. 22 ч.2 Конституції України передбачають, з одного боку, існує обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого - утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод,

а отже - і права людини на життя. Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України.

Конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, базується на засаді: винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Відповідно до положення частини першої статті 64 Конституції України «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» [27].

Конституційний Суд України вважає, що позитивний обов'язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного поведіння, у тому числі й щодо осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі під повним контролем держави [28].

Висновок. Отже ми з'ясували, що конституційне право на життя розглядається як відносне право. Дослідили способи обмеження права на життя людини. До таких способів можна віднести самозахист, необхідну оборону, самогубство, евтаназію, аборт. Встановили що відповідно до Конституції держава захищає право людини на життя. Виявили розбіжності в ст.27 Конституції та ст.281 ЦК України. Звертаючи увагу на те, що Конституція України має вищу законодавчу силу, можемо стверджувати, що людина не може бути свавільно позбавлена життя. Пропонуємо ліквідувати суперечність, що виникла між Конституцією (ст. 27) та ЦК України (ч.2, ст. 281), шляхом внесення змін до ч. 2, ст. 281 ЦК «фізична особа не може бути свавільно позбавлена життя».

Література:

1. Бунчук О. Право на життя в умовах війни [Електронний ресурс] / О. Бунчук. Режим доступу: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/>
2. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні/ А.М. Колодій, А.Ю. Олійник– К.: Юрінком Інтер, 2003. С.169.
3. Ромовська З.В. Особисті немайнові права фізичних осіб/ З.В.Ромовська // Українське право. 1997. №1. С.49.
4. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб. Поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту/ Р.О. Стефанчук. Київ: КНТ, 2008. С.271.
5. Ковальов М.І. Право на життя та право на смерть/ М.І. Ковальов // Держава і право 1992. №7. С.69.
6. Баліцька О. Як я розумію право на життя/ О.Баліцька // Право України. 1999. №7. С. 90.
7. Загальна декларація прав людини 1948 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/>
8. Європейська конвенція з прав людини [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr

9. Міжнародний пакт про громадські та політичні [Електронний ресурс]. Режим доступу: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/>
10. Слома В. М. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи / В. М. Слома // Юридичний вісник 2012. № 1(22). С. 77.
11. Конституція України. Київ ВАІТЕ, 2023. С. 74
12. Ольховик Л. А. Визначення моменту початку життя / Л. А. Ольховик // Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук праць Вип. 33. Одеса. 2007. С. 117.
13. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 томах. К. 1978. Том 9. С. 63.
14. Джуська А. В., Палюх А. Я. Конституційне право людини на життя в Україні: сучасний підхід / А. В. Джуська, А. Я. Палюх // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2019. № 4. С. 48.
15. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник / П. М. Рабінович, Хавронюк М. І. К.: Ітака 2004. С. 260.
16. Гориславський К. О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. / К. О. Гориславський Донецьк, 2003. С. 25-26.
17. Лісовий А. С. Самогубство. Юридична енциклопедія у 6-ти томах / А. С. Лісовий: Голова редколегії Ю. С. Шемшеченко. К.: Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. С. 415.
18. Кречетова Д. Як розпізнати суїцидальну поведінку в людини і куди звернутися, щоб допомогти: пояснює МОЗ [Електронний ресурс] / Д. Кречетова // Українська правда: новини онлайн. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/10/250395/>.
19. Філософський енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / Гол. ред. Шинкарук В. І. 2002. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011096>.
20. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/>
21. Медичне право. Енциклопедія сучасної України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-66077>
22. Клятва Гіпоката [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.lsmu.edu.ua/kliatva-hipokratata>
23. Ольховик Л. А. Еутаназія: поняття та види / Л. А. Ольховик // Південноукраїнський правничий часопис. 2011. № 2. С. 67.
24. Закон України «Про охорону дитинства» / Правове положення неповнолітніх в Україні. Зб. нормативних актів. Харків: «Еспада», 2002. С. 20.
25. Михальов В. О. Розвиток системи прав людини. Біологічні права людини / В. О. Михальов // Актуальні проблеми політики. Вип. 12. Одеса: «Юридична література», 2001. С. 174.
26. Постанова КМУ від 15 лютого 2006 р. № 144. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://jurfem.com.ua/>
27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya>
28. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya>

References:

1. Bunchuk O. Pravo na zhyttya v umovakh viyny [https: \[Elektronnyy resurs\]](https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/). Rezhym dostupu: law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/ [in Ukrainian].
2. Kolodiy A.M., Oliynyk A.YU.(2003) Prava lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini. K.: Yurinkom Inter,2003. S.169. [in Ukrainian].
3. Romovs'ka Z.V. (1997)Osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib// Ukrayins'ke pravo. 1997. №1 S.49. [in Ukrainian].
4. Stefanchuk R.O. (2008)Osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib. Ponyattya, zmist, systema, osoblyvosti zdiysnennya ta zakhystu. Kyiv: KNT, 2008. С.271. [in Ukrainian].
5. Koval'ov M.I.(1992) Pravo na zhyttya ta pravo na smert'// Derzhava i pravo . 1992. №7. S.69. [in Ukrainian].
6. Balits'ka O.(1999) Yak ya rozumiyu pravo na zhyttya// Pravo Ukrayiny. 1999. №7. S. 90. [in Ukrainian].
7. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny 1948 roku. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr [in Ukrainian].
9. Mizhnarodnyy pakt pro hromads'ki ta politychni prava [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
10. Sloma V. M.(2012) Pravo na zhyttya yak osobyste nemaynove pravo fizychnoyi osoby/ V. M.Sloma // Yurydychnyy visnyk. 2012. № 1(22).S.77. [in Ukrainian].
11. Konstytutsiya Ukrayiny.Kyyiv VAITE, 2023. S.74. [in Ukrainian].
12. Ol'khovyyk L.(2007) Vyznachennya momentu pochatku zhyttya Aktual'ni problemy derzhavy i prava. Zb.nauk prats' Vyp.33.Odesa.2007 S.117. [in Ukrainian].
13. Akademichnyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: v 11 tomakh. Tom 9, 1978. S. 63. [in Ukrainian].
14. Dzhus'ka A. V., Palyukh A. YA.(2019) Konstytutsiyne pravo lyudyny na zhyttya v Ukrayini: suchasnyy pidkhid. Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav. 2019. № 4. S.48. [in Ukrainian].
15. Rabinovych P.M, Khavronyuk M.I.(2004) Prava lyudyny i hromadyanyna: Navchal'nyy posibnyk. K.:Itaka 2004. S. 260. [in Ukrainian].
16. Horyslavs'kyy K.O.(2003) Pravo lyudyny ta hromadyanyna na samozakhyst zhyttya i zdorov'ya vid protypravnykh posyahan': Dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02.Donets'k, 2003. S.25-26. [in Ukrainian].
17. Lisovyy A.S. Samohubstvo. (2003)Yurydychna entsyklopediya u 6-ty tomakh: T.5 "P-S" Holova redkolehiyi YU.S. Shemshechenko. K.: Ukrayins'ka entsyklopediya , 2003. S.415. [in Ukrainian].
18. Krechetova D. Yak rozpiznaty suyitsydaľnu povedinku v lyudyny i kudy zvernutysya, shchob dopomohty: poyasnyuye MOZ.Ukrayins'ka pravda: novyny onlay [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/10/250395/>. [in Ukrainian].
19. Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk.Hol.red.Shyinkaruk V.I. 2002. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011096> . [in Ukrainian].
20. Osnovy zakonodavstva Ukrayiny pro okhoronu zdorov'ya[Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/>[in Ukrainian].
21. Medychne pravo.Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://esu.com.ua/article-66077> [in Ukrainian].
22. Klyatva Hipokata [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://www.lsmu.edu.ua/kliatva-hipokrata> [in Ukrainian].

23. Ol'khovyk L.A.(2011) Eutanaziya :ponyattya ta vydy.Pivdenoukrayins'kyu pravnychyy chasopys.ivdenoukrayins'kyu pravnychyy chasopys.aukovyy zhurnal 2011.№2. S.67. [in Ukrainian].
24. Zakon Ukrayiny "Pro okhoronu dytynstva" / Pravove polozhennya nepovnolitnikh v Ukrayini. Zb. normatyvnykh aktiv. Kharkiv: "Espada", 2002. S.20. [in Ukrainian].
25. Mykhal'ov V.O. (2001) Rozvytok systemy prav lyudyny. Biolohichni prava lyudyny // Aktual'ni problemy polityky. Vyp. 12. Odesa: "Yurydychna literatura", 2001. S.174. [in Ukrainian].
26. Postanova KМУ vid 15 lyutoho 2006 r. №144. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://jurfem.com.ua/>[in Ukrainian].
27. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podannym 51 narodnoho deputata Ukrayiny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhen' statey 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny v chastyni, shcho peredbachaye smertnu karu yak vyd pokarannya (sprava pro smertnu karu) vid 29 hrudnya 1999 roku № 11-rp/1999. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya> [in Ukrainian].
28. Rishennya Velykoyi palaty Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podannym Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) chastyny shostoyi statti 216 Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny vid 24 kvitnya 2018 roku № 3-r/2018. [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/421-pravo-na-zhyttya> [in Ukrainian].